

Заєць В. Г.,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ ДІЄСЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ МАРКА ВОВЧКА

Анотація. У статті розглядаються стилістична роль словотворчих засобів дієслів у художньому дискурсі Марка Вовчка. Проаналізовано погляди мовознавців на стилістичні властивості дієслів. Досліджено словотворчі афікси дієслів. Обґрунтовано вплив словотворчих афіксів дієслів, тавтологічних сполук, притаманних розмовному стилю, на художній дискурс Марка Вовчка.

Ключові слова: дієслово, афікс, словотворчі засоби, стилістика, художній дискурс, тавтологічні сполуки.

Постановка проблеми. Стилiстична категорiя дiєслова найбiльш представлена в сучаснiй українськiй лiтературнiй мовi, зокрема в художньому дискурсі. Призначення словотворчих афіксів дієслів у текстах художніх творів Марка Вовчка пов'язане з розмовним стилем та розповідною манерою героїв.

Мета статті – проаналізувати художній дискурс Марка Вовчка, розкрити роль словотворчих засобів у реалізації стилістичного навантаження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стилiстичнi функцiї дiєслова закладенi природою граматичних категорiй, якими надiлена частина мови. Саме словотворчi засоби пiдкреслюють приналежнiсть дiєслiв до певного стилю.

Сучаснi дослідники П. Дудик, Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько суголоснi в думцi про стилiстичну силу дiєслiв, яка «мiститься в їх семантицi, i в розгорнутiй системi морфологiчних форм», завдяки яким «художнiй текст нiби рухається» [4, с. 200; 6; с. 45–46]. О. Пономарiв також розглядає природу дiєслова, як «один iз засобiв вiдтворення динамiки, тому художнiй та розмовнiй стилi широко послугуютьсi цiєю частиною мови» [7, с. 157]. Думки вищезгаданих вчених пiдтримує в наукових дослідженнях I. Прокопенко [8].

Українськiй мовознавчiй науцi вiдомi дослідження I. Бiлодiда, В. Ващенко про стилiстичнi явища в нацiональнiй мовi [1; 2]. Зокрема, В. Ващенко, аналізуючи дiєслова, радив «зважаючи на факти живого функцiонування граматичних категорiй, не миричись iз системами, якi спрощують i схематизують численнi розрiзнявання» [2, с. 79].

Цiлком погоджуємося з думкою Т. Возного про те, що вiдсутнiсть «методики аналізу стилiстичних властивостей словотвору» позбавляє можливостi принагiдно розкрити особливостi художнього дискурсу, побудованого на розмовному стилi, тому вважаємо актуальним дослідження впливу афіксів на творення дiєслiв з урахуванням стилiстичного навантаження [3].

Роль стилiстичних функцiй словотворчих засобiв художнього дискурсу Марка Вовчка є малодослідженим питанням сучасної мовознавчої науки з огляду визначення мiсця, здатностi творення слiв за допомогою афіксів (префіксів та суфіксів), тавтологічних сполук тощо.

Загальновiдомо, що у стилiстичному забарвленнi дiєслiв особлива роль належить префіксам, яких сучасна українська

лiтературна мова нараховує 15, тодi як iз фонетичними варiантами кiлькiсть налiчується до 30, як-от: в- (у- увi-, ввi-), ви-, вiд- (од-), воз-, до- (дi-), з- (зо-, зi-, iз-, iзi-, с-), за-, на-, о- (об-, обi-), пере-, пiд- (пiдi-), по- (пi-), при-, про-, роз-(рози-).

У художньому дискурсі Марка Вовчка зустрiчаємо словотворчiй афікс *в-*, який вживається для утворення форм доконаного виду, водночас пiдкреслює завершенiсть, результат дiї або процесу (впала, врадив, всмихнулася, вгодила, втерла, вскочила, вгоджу, вмилосерджу): «Парубки наші кинулись, тiльки дзвенiло скло в вiкнах, вскочили в покої, вхопили Оксану та й помчали до отця Андрiя» [5, с. 88]; «Може, вгоджу, може, вмилосерджу» [5, с. 128]. Iнколи автор використовує рiзновид префікса *у-*, здiйснюючи взаємозамiн попереднього, що не вносить вiдмiнностей у значення або стилiстичне навантаження: «Взяла свiй тлумочок та тихенько й вийшла з хати»; «От там узяла кiлька грошенят, то те купила, то те» [5, с. 28, 33]. Використання фонетичних варiантiв префікса *в-*, як-от: *ви-, ввi-, увi-* (вгнути – вiгнути; вбрати – вiбрати; *ввiйшла* – *увiйшла*) передають багатство нацiональної мови i характернi для розмовного стилю: «*Ввiйшла* до покою; панi сидить i гадає на картах, не помітила її приходу» [5, с. 52]; «Бачу, i вона *увiйшла*: старесенька, малесенька, ледве од землi видно, а ще чуйненька, говiрка» [5, с. 31].

Письменниця використовує дiєслова з антонiмiчними префіксами *в-* та *ви-*, *роз-* та *за-*, *од-* та *за-*, *зi-* та *рози-*, що надає висловленому оповiдачем твору особливої динамiчностi. «А про ту заморську нiсенiтницю, то я в одно ухо впускала, а в друге випускала, та й зовсiм-таки не знаю» [5, с. 104]; «<...> люд, як комашня, копошиться, одно на одного наступає, зiходяться, розiходяться, гомонять, кричать – i люди, й панi, i мiщани» [5, с. 36].

Уживання префікса *о-* є якiсно-виражальним засобом передачi стану героя, його поведiнки, внутрiшнього свiту (*охмурнiла, осмугнiла, опалила, омертвiла, оступачу, острахнувся, осмихнутися, оскiряються, оплакувати*): «*Иду, iду i не оглядаюсь*», «А дiтки як очепились за шию, то й не вступаються, цiлюють та просять» [5, с. 28]; «Я зо всього викручусь, iще й їх оступачу» [5, с. 104]; «Тодi вона побиватися та оплакувати дзвiнким голосочком» [5, с. 178]; «А далi, як схаменулася вона, як глянула на дочку, *охмурнiла i осмугнiла знов тяжко*» [5, с. 269].

В аналізованому дискурсі зустрiчаємо дiєслова з префіксом *од-, одi-* (*оддала, одiллються, одкупитися, одливаються, одмовляють, одперти*). Як вiдомо, префікс *од-* притаманний розмовному стилю, тодi як у науковому й офiцiйно-дiловому стилях використовується його варiант *від-*: «Смертi, кажуть, не *одперти*» [5, с. 24]; «Господь їх святий знає, що таке! Може, то вашi сльози їм *одливаються*» [5, с. 39]; «*Одiллються менi твої сльози*»; «Куди не вступить, усюди *одмовляють*, iншi аж плачуть» [5, с. 48]; «*Оддала* ту бумагу, що панотець менi дав, узяла грошi, подякувала, та й до брата» [5, с. 41]; «А ти думаєш за скiльки

одкупитися» [5, с. 79]. Для передачі стану героїв письменниці використовує обидва варіанти: «Його Катря одиуралася – він усіх за те віддиурався людей: і своїх рідних, і чужих» [5, с. 248].

У художньому дискурсі письменниці найбільш уживаним є дієслівний префікс *по-*, який вказує на завершеність дії до моменту мовлення (*погладив, покинула, посідали, поговорили, покохались, поставив, побратався, побралися*): «Покинула робити й вийшла з городу»; «Покинула вечеряти й з хати пішла»; «брат змовчав, тільки по голівці дівчинку погладив» [5, с. 26, 27]; «Посідали, поговорили, покохались – усе лихо забулось» [5, с. 127].

Разом з тим письменниці використовує префікс *по-* на позначення початку дії, її неповноту або епізодичність, частковість (*поплакала, погримав, поглядає, пождала*): «Пождали ми ще трохи, поки пані радилась із тим Захаровичем» [5, с. 81]; «Ще ми постояли, подивились. Маруся пішла до своєї господині, а я її провела і в неї трохи посідила» [5, с. 256]; «Як п'яна, то, було, ще заговорить до мене і дитину попестить, пожалує» [5, с. 266].

У художньому дискурсі префікс *за-* також вживається автором на позначення початку дії або її завершеність, а також підсилює їх емоційність (*застукотить, загримить, заплакала, закрила, заспівав, забурчав, заворушивсь*): «Якось сидимо ми в своїй хаті, говоримо собі таки про його, недобрим словом згадуючи, як застукотить у сінях, загримихтять – сам пан у двері!» [5, с. 62]; «Задумала Орлиха свого Василя одружити, стала шукати людей» [5, с. 83]; «По тій печалі зовсім захиріла, занепаала Катря» [5, с. 129]; «Уранці вийти забороняє, увечері сам двері замикає» [5, с. 205].

Марко Вовчок використовує префікси *при-, на-, під-* у значенні *із-* на позначення досконалості дії, виконаної героєм (*ізучив, ізучилась, ізвела, ізглядаємось*): «Ізглядаємось, та сміх нас так і бере»; «Ти, мабуть, усіх так ізучив, що вони з тобою запанібрата!»; «І вона ізучилась бігати, не питаючись» [5, с. 102, 119–120]; «Горюючи-плачучи, ізвела голову, погляну – як то округи мене сумно усе, а у вікно вже світання синіє» [5, с. 197].

Характерним для художнього дискурсу письменниці є використання префікса *зо-*, який зустрічається лише в розмовному стилі (*зостанеться, зомліла, зов'яв*): «Боже мій! Світе мій! Та я й зомліла: одно, що радість велика – побачила, а друге – згадала своє горе й лихо» [5, с. 34].

Загальновідомо, що префікс *пере-* позначає доконаність дії, її повторення, рух поверх чогось тощо. У художньому дискурсі автора префікс *пере-* несе значення *по-, про-, при-*, що підтверджує народність мови, її виразну вишуканість і водночас стильову приналежність: «Перше він переставився, а за їм і вона: вкупі поруч і поховали» [5, с. 30]; «І марно її літа молодії *перейдуть*» [5, с. 47]; «Марина – *перечули* ми через люди – скоро вмерла: кажуть, дуже лихий чоловік був» [5, с. 60].

Подвійні префікси *зана-, запро-, опо-, спо-, одно-, пона-, попри-, попо-, пороз-, пови-* також характерні для розмовного стилю і відображають довготривалу дію, стан, процес: *одповіщає, повиливала, порозбуджує, понаїздило, понаставлявала, попомучилась, попричиняла, розпозичив, спозирає*. У дискурсі письменниці використала їх для увиразнення дії, передаючи стилістичну забарвленість експресивністю дієслівних форм: «А що *попомучилась* вона, що сліз *повиливала* над ними, – Мати Божа!» [5, с. 49]; «*Розпозичив* гроші то тому, то іншому, ще до того й погуляти любив, та й не схаменувся, як подвір'я

спустило і ковани скрині спорожніли» [5, с. 96]; «І по кімнатах водить, усе показує, усе розказує; а панночка тільки обертається туди-сюди та все цікавим оком *спозирає*»; «Наїдків, напйтків *понаставлявала*; сама сіла коло неї»; «На весілля панів, паній *понаїздило*, – гуде у будинку, як у вулені»; «Метнулася я та двері всі *попричиняла*, щоб пани не почули»; «Бабуся спокійненько *одповіщає*» [5, с. 103, 116, 121, 135]; «Вдосвіта, раненько, вона вже прокинулася, вже робить і співає, було, й сусід *порозбуджує* своїм голосочком» [5, с. 143].

У художньому дискурсі тавтологічні сполуки дієслів використовується як стилістичний прийом, що підкреслює походження з розмовного стилю. Письменниці використовує тавтологічні сполуки для передачі тривалості дії, стану (*плачу-плачу, плакала-плакала, погомоніли-погомоніли, мордувались-мордувались*), наростання дії (*летить-летить*): «Проводжу того чоловіка за село та *плачу-плачу*» [5, с. 33]; «*Плакала-плакала*, та треба було привикати» [5, с. 42]; «Парубки *погомоніли-погомоніли* та розійшлись» [5, с. 45]; «*Плачеш-плачеш*, та й чхнеш» [5, с. 47]; «*Сидять*, було, *просиджують* ніч темну рука з рукою, а в серці горенить, мов отрутою» [5, с. 152]; «Як то ви *живете-проживаєте*» [5, с. 52]; «*Мордувались-мордувались*, таки мусили дати два рублі за копію» [5, с. 84]; «Як хто *гукає*, кажуть, так і *одгукується*» [5, с. 84]. Потрійний повтор дієслів, ужитий в наказовому способі, увиразнює сприйняття героїнею свого становища: «бо стара хоче те у хазяйстві навернути, що дочка витратила, – та й д'хнути мені не дає: *роби, та й роби, та й роби*» [5, с. 39].

Дієслівні словосполучення-синоніми (*ридає-плаче, постішуся-прискорюся, оддаліло-промайнуло, гукала-питала*), схожі на тавтологічні сполуки, використані автором для підсилення співпереживання героєві художнього дискурсу: «Що таке замислив ти? – *гукала-питала*» [5, с. 172].

Певного стилістичного ефекту досягає письменниці поєднанням дієслова з однокореневими словами, що допомагає донести читачеві стан героїв, природи, підсилити певні риси, властивості тощо: «Перво *тугою тужила* я тяжко, а там усе мені стало невидовижу, усяка ганьба байдуже» [5, с. 94]; «Ішов він та думав, дівчину згадував: чи то ж і сьогодні плаче вона? Як то вона *журиться журно*», «Став він *дивитись* у віконце, у той вечір темний *вдивлялись*, задумався» [5, с. 147]; «Вона вже *червоніє*, як жар найчервоніший» [5, с. 80]; «То одна *моргне* бровою, а друга їй *одморгує*»; «*Квіток*, було, назриваєм та *позаквітчуємось*» [5, с. 102–103]; «Такеньки уся *зима-зимська перезимувалась*» [5, с. 144]; «Вона у *куток закуталась*, очі заплющила – *болем* їй голова *боліла*, у *стук* серце *стукало*» [5, с. 171]; «Подивилася я на неї пильно, та аж у *крик* *покрикнула*» [5, с. 229]; «воно було у горі, то слюзи виплаче, у radoшах – *сміх висміє*» [5, с. 260].

Створений автором опис природи сполуками спільнокореневих слів, (*цвіте-процвітає, блискавка блискає, грім гримне*) попереджає читача про подальше розгортання подій і їх фінал, часом трагічний: «Ніч темна-темна, тільки *блискавка блискає*. А *грім гримне*, то наче всі гори наддніпрянські луснуть» [5, с. 92].

Як відомо, суфікси є малопродуктивним способом творення дієслів, однак ті, що використані письменницею, надають експресивності мовлення і мають стилістичне забарвлення: «Усяко роз/*важ/ува/ли*, мірк/*ува/ли/и/ся*, див/*ува/ли/и*», «То іншим молодіцям мак сіять та моркву садить, а вам, їй же Богу моєму, вам отаман-*ува-ти*» [5, с. 174, 183]. У поєднанні із префіксами

суфікс *-он-* передає грубість, раптовість дії: «Та раптом як спів-он-е» [5, с. 130]; «Як ірв-он-е з себе коралі дороги» [5, с. 229]. Суфікс *-от-* та *-ихт-* посилюють раптовість дії: «Якось сидимо ми в своїй хаті, говоримо собі таки про його, недобрим словом згадуючи, як за/стук/от/и/ть у сніях, за/грим/ихт/и/ть – сам пан у двері» [5, с. 62].

Експресивністю відзначаються дієслова, які походять від вигуків за допомогою суфіксів *-ну-*, *-а-*, *-ка-* (ух/ну/в, з/ойк/ну/л/а, ох/а/ти, ой/ка/ти): «Воно зітхнуло разочок – і душечка її одлетіла» [5, с. 267].

Суфікси можуть надавати дієсловам синонімічного значення: по/мил/ува/ти – жал/ува/ти; за/не/дуж/а/ти – з/не/дуж/а/ти; у/глед/и/ти – о/глед/и/ти.

Зустрічаються в художньому дискурсі письменниці дієслова-дублети, експресивності яким надають суфікси (*при/цін/юється* – *при/цін/яється*, *в/говор/юва/ти* – *в/говор/я/ти*, *багат/и/ти* – *багат/иш/а/ти* – *багат/иш/а/ти*, *бід/н/и/ти* – *бід/н/иш/а/ти*, *весел/и/ти* – *весел/иш/а/ти*): «Я й позичила йому ті гроші, що за хату й за худобу взяла, та ніби в нас і в хаті повеселішало» [5, с. 25].

Висновки. Багатство національної мови, використане письменницею в художньому дискурсі підкреслює роль словотворчих засобів дієслів, за допомогою яких передаються почуття, настрої героїв. Стилистичне навантаження дієслів у художньому дискурсі Марка Вовчка посилене словотворчими афіксами (префіксами, суфіксами, префіксами і суфіксами), тавтологічними сполуками, які вносять національний колорит в мистецтво слова, поповнюючи лексичний склад української мови.

Література:

1. Білодід І. Стилистичне використання засобів словотвору / І. Білодід // Українська мова в школі. – 1951. – № 3. – С. 24–31.
2. Вашенко В. Стилистичні явища в українській мові / В. Вашенко. – Х., 1958. – 227 с.
3. Возний Т. Стилистичні можливості дієслівного словотвору в сучасній українській літературній мові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs>.

4. Дудик П. Стилистика української мови : [навчальний посібник] / П. Дудик. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
5. Марко Вовчок. Народні оповідання: повісті та оповідання / Вовчок Марко ; передм. О. Засенка. – К. : Веселка, 1983. – 276 с.
6. Стилистика української мови : [підручник] / [Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько] ; за ред. Л. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
7. Пономарів О. Стилистика сучасної української мови : [підручник] / О. Пономарів. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
8. Прокопенко І. Синтаксичні функції синсемантичних дієслів : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Прокопенко ; Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – К., 2005. – 18 с.

Заец В. Г. Стилистические функции словообразовательных средств глаголов в художественном дискурсе Марко Вовчок

Аннотация. В статье рассматривается стилистическая роль словообразовательных средств глаголов в художественном дискурсе Марка Вовчок. Проанализированы взгляды языковедов на стилистические свойства глаголов. Исследованы словообразовательные аффиксы глаголов. Обосновано влияние словообразовательных аффиксов глаголов, тавтологических соединений, присущих разговорному стилю, на художественный дискурс Марка Вовчок.

Ключевые слова: глагол, аффикс, словообразовательные средства, стилистика, художественный дискурс, тавтологические соединения.

Zaiets V. Stylistic functions word-formative means of the verbs in Mark Vovchok artistic discourse

Summary. The article deals with the role of formative stylistic means of verbs in Mark Vovchok artistic discourse. The views of linguists on stylistic features of verbs were analyzed. Word-formative affixes of the verbs were studied. The influence of formative affixes of the verbs, tautological compounds inherent in a conversational style on Mark Vovchok artistic discourse was proved.

Key words: verb, affix, word-formative means, stylistics, artistic discourse, tautological compound.